

KUR'AN-I KERİMDE İNSAN

Mustafa ÇUHADAR

Müsbet ilmin dev adımlarla ilerlediği, teknolojinin, düne nisbetle zirveye ulaştığı bir zamanda olmamıza rağmen, millet ve toplumların gelişme, huzur ve mutlulukları bakımından insan potansiyeli yerini korumaktadır. Milletlerin yükseliş veya alçalışında en önemli unsur, yine insanın kendisidir. Maddî ve manevî kalkınmanın sağlanmasının bizzat insan eliyle olması bu hakikati ifadeye kâfidir. İnsansız bir cemiyet düşünülemediği gibi, onsuz bir medeniyet ve kalkınma da düşünülemez.

Tarih boyunca beşeriyetin imrendiği, örnek edindiği ve kendileriyle övündüğü müstesnâ milletlerin kuruluş ve yükseliş ve gelişmelerinde, onların yıkılış ve yok oluşlarında insanın birinci derecede rol oynadığını görmekteyiz. Bu bakımdan insanı çok iyi tanımak gerekir. İnsan anatomisi ile meşgul olan bilginler, onun fizikî yapısında akıl durduran ne harikaların bulunduğunu, son derece gelişmiş olmasına rağmen tıbbın çözümediği ne incelikleri olduğunu idrak ederiz. İnsan psikolojisi ve rûhiyâtıyla uğraşanlar ise, rûhun, hakîkatına ulaşamaz bir vakia olduğunu kabul eder. Bu kabullenişin neticesidir ki, ruhun mahiyetini araştırmaktan vazgeçerek, rûhî hâdiseleri araştırmaya yönelmişlerdir. Biz bu yazımızda insan denen varlığın Kur'an-ı Kerimde nasıl anlatıldığını dile getirmeye çalışacağız.

Peşinen şunu ifâde edeyim ki, iyiyi kötüden veya iki hayırdan hangisinin daha hayırlı olduğunu ayıran akıl sahibi insanın Kur'an-a muhatap oluşu ve mükellef kılınışı, onun diğer varlıklardan çok farklı bir anlam taşıdığını göstermeye yeter. Bununla birlikte, insan bütün yönleriyle anlaşılması güç bir varlıktır.

İNSANIN EN GÜZEL BİÇİMDE YARATILMIŞ OLMASI :

İnsan şekil ve ruh yapısı bakımından en güzel biçimde yaratılmıştır. Boy ve endamı, akıl, idrak ve gelişen hassalarının güzelliği ile, bir çok mânevî hasletleri kendinde toplaması bakımından

bütün yaratıklardan farklı bir durum gösterir. Cenab-ı Hak Kur'an-ı Kerim'de İncire, Zeytine, Sînâ dağına ve şu emin şehre yemin olsun ki, bize gerçekten insanı en güzel biçimde yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına çevirdik. Ancak imin edipte güzel amellerde bulunanlar müstesnâ. Çünkü onlara bitmez, tükenmez mükâfât vardır» (1).

«Gökleri ve yeri o yarattı. Sizlere sûret verdi. Sûretlerinizi de güzel yaptı. Dönüş ancak onadır» (2) buyurmaktadır. Cenab-ı Hak insanı kâinattaki vasıfların en güzel ve bedîi bir hulâsası, yaratıkların en hoş bir numûnesi olarak yaratıp, gizli açık bütün olgunlukların meydana gelmesine vesile olacak zâhirî ve bâtinî kuvvetler ihsan etmiştir. Kur'an-ı Kerim'in el-Mü'min suresinde ise Allah sizler için yeri bir karargâh göğü bir binâ yapan, sonra sûretinizi güzelleştiren, en temiz ve güzel şeylerden sizi rızıklandırandır. İşte Rabbiniz budur. Âlemlerin Rabbi ne yücedir» buyrulur (3).

Kur'an-ı Kerim'de yer yer insandan beşer ve âdem oğulları anlamında; benî Âdem diy bahsedilmekte ve onun saygıdeğer şerefli bir varlık olduğu beyan edilmektedir. Nitekim, el-İsrâ suresinde «and olsun ki biz Âdem oğullarını saygıdeğer üstün bir şerefe eriş tirdik. Onlara karada, denizde taşıyacak vâsıtalar verdik ve temiz güzel rızıklar ihsan ettik. Onları yarattıklarımızın bir çoğundan üstün kıldık» (4) buyrulmaktadır. Bu izzet ve şeref Âdem oğullarının güzel bir biçimde, olgun bir yaratılıştta, ahenkli bir endamda olmalarından, akıl, konuşma, tefekkür, okuyup yazma ve san'ata kabiliyyetli olmalarından ileri gelmektedir. Yukardaki âyetin tefsirinde, Keşşâf Tefsirinin müellifi, âyette geçen «kesir» kelimesinden murad, cemidir. Cenâb-ı Hakk insanı, yarattıklarının hepsinden üstün kılmıştır, anlamındadır» der (5).

Medarik tefsirinde ise müellif, insanın, behîmî hayvanlardan farklı ve onlarla birleşen taraflarını şöyle anlatır: «Meleklerde şehvet olmaksızın sadece, akıl hayvanlarda ise akıl olmaksızın sadece şehvet vardır. İnsanlarda ise hem akıl, hem de şehvet bulunmaktadır. İnsan hem melek, hem de hayvanların vasıflarını hâizdir. Akıllı his ve şehvetine hâkim olan ve aklın gösterdiği yolda gidenler

(1) K. Kerim, et-Tir Sûresi, 1-6 âyet.

(2) K. Kerim, et-Teğâbün Sûresi, 3. âyet.

(3) K. Kerim El-Mü'minûn 64. âyet.

(4) K. Kerim El-İsrâ 75. âyet.

(5) ez-Zemahşeri,

meleklerden daha üstün ve mükerrerdirler. Şehveti aklına gâlip gelenler ise hayvanlardan da aşağıdır» demektedir (6).

İnsanın mükerrer oluşunun iki yönlü olduğu beyan edilir. Biri cismânîdir ki, mü'mine de, kâfire de şâmildir. Diğeri rûhânî olanıdır ki, bu ancak Cenâbı Hakk» ın ikrâm ettiği nübüvvet ve risâlete, velâyete, iman ve islâma hidâyete erıştirdiği, peygamberler, veliler ve mü'minlere mahsustur.

İnsan âdetâ âlemin küçük bir nüshası olarak tasavvur edilir. Tasavvufta ise kâmil insan, nüsha-ı kübrâ (büyük nüsha) diye tavsif edilir. Hazreti Ali (R.A.) ye nisbet edilen bir kıt'ada şöyle denir :

«İlâcın sendedir, farkında değilsin. Derdinde sendedir, ama bilmiyorsun. Sen kendini küçük bir cisim sanıyorsun. Oysa sende büyük bir âlem dürülmüştür» (7) Ebü'l-Feth Büsti de bir beytinde insanı şöyle değerlendirir :

«Nefsine yönel. Onun faziletlerini tamamla. Çünkü sen cisminle değil, rûhunla insansın» (8).

İnsan kelimesinin gözbebeği anlamında olduğunu da düşünürsek, ğâye-i hilkat olan bu varlığın âdetâ âlemin gözbebeği mesâbesinde olduğu söylenebilir. Rûhî Bağdâdîşu beytiyle bunu ne güzel dile getirir :

Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen
Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen.

«Kendi zâtına hoşça bak ki, sen âlemin özü ve hulâsasısın. Sen bütün mükevvenâtın gözbebeği olan âdemsin» (9).

Bütün varlıklar arasında müstesnâ bir yeri olan insana verilen değeri şu âyetten de açıkça anlamak mümkündür : «Bundan dolayıdır ki, İsrâil-oğullarına şu hâkikatı hükmettik : Kim bir canı bir can karşılığında veya yeryüzünde fesat çıkarmaktan dolayı olmaksızın, öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kimde

(6) en-Nesefî, Envaruttenzil'in hamisinde C. 4, 5 : 55.

(7) Elmalî C. 6. s. 5024.

(8) Maverdî : Edebüddünya veiddîn s. 336 Mısır 1973.

(9) Necla Pekolcay İslami Türk Edebiyatı s. 222, İstanbul 1975.

onu kurtarırsa, bütün insanları diriltmiş gibi olur. And olsun ki Peygamberimiz onlara beyyineler (apaçık deliller ve mucizeler) getirmişti. Sonra gerçekten içlerinden bir çoğu bunların arkasından yeryüzünde (fesat ve cinâyet hususunda) haddi aşanlardır» (10).

Âyet-i celîleden anlaşıldığı gibi, kisası gerektiren bir durumla, yeryüzünde fesat çıkarmanın dışında, haksız yere bir nefsi yok etmek, başkalarına da cür'et ve cesâret vereceği için, yok edilen o şahısta, bütün kişilerin hayat hakkını imhâ etmek gibi telakkî edilmektedir. Allah nezdinde bütünü öldürmek gibi ağır bir vebâli yüklenmektedir. Bir kimseyi ölümden koruyup, ona hayat imkânı vermekte, onun şahsında herkesin hayat hakkını korumuş olacağından, Allah nezdinde bütün insanların hayatını korumuş gibi mükâfatlandırılır.

İnsanın yeryüzünde Allah'ın halîfesi kılındığını, bu sebeple saygı mâhiyetinde bütün meleklerin topl uhalde, Hz. Âdem'e secde ile emredilmeleri de onun tekrime lâayık bir hilkatta oluşunu ifâde eder. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de «Hani Rabbin meleklerle : Gerçekten ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, demişti... «Hz. Dâvûd (S.A.V.) a hitâben de el-Sâdd Sûresinin 26. âyetinde şöyle buyrulur : «Ey Dâvûd biz seni yeryüzünde bir halife yaptık. O halde insanlar arasında hak ve adaletle hükmet, hevâ ve hevese uyma» (11) buyurulmuştur.

DİĞER VARLIKLARIN İNSANLAR İÇİN MÜSAHHAR KILINIŞI :

Teshir kelimesi; râm etmek, emri altına vermek, zorla yaptırmak, musallat etmek ve bir şeyi zorla hizmete koşmak, itaat ve inkiyad ettirmektir (12).

Gaye-i hilkat olan insan yukarıda belirtilen özellikleri ile diğer varlıklardan üstün olmaya müsâit bir mizaçta yaratılmıştır. Gerek yer, gerekse gökler âleminde yaratılanların, insanlar için yaratıldığını ifâde eden âyetler bu gerçeği bâriz bir şekilde göstermektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur : «Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsini, Allah'ın, gerçekten sizler için müsah-

(10) K. Kerim, el-Mâide Sûresi, 32. âyet.

(11) K. Kerim, el-Bakara Sûresi, 30. âyet.

(12) Kamus Tercemesi C. 2, s. 385, İstanbul 1305.

dir. Nitekim bir ayeti kerimede «Denizde size bir sıkıntı dokunduğunda Alah'tan başka bütün taptıklarınız kaybolur da yalnız Allah'tan yardım istersiniz. Fakat o sizi kurtarıp, karaya çıkarınca yine yüz çevirirsiniz. İnsan çok nankördür» (24) buyurulmaktadır.

El-Şûrâ sûresinde ise şöyle buyrulur : «Onlar yine yüz çevirirlerse biz seni onlar üzerine bir koruyucu göndermedik. Sana ancak tebliğ gerekir. Gerçekten biz insana tarafımızdan bir nimet tattırdığımızda, onunla sevinir, ferahlanırlar. Onlara kendi elleriyle sebep oldukları bir kötülük dokunursa, o zaman da insan hakikaten pek nankördür» (25).

Nefsini terbiye ile olgunlaştırmayan kişilerin kendilerine yapılan iyilik ve ihsanları, musibete uğradıklarında veya bir miktar zaman geçmesiyle, unutuvermeleri, alıştırılan devamlı iltifat ve ihsanların durdurulması halinde o güne kadar olanları unutup, ihsan sahibine âdeta hasım kesilen bir nankör oluşları ancak bu mizaçlarıyla izah edilebilir. Nitekim el-Nahl sûresinde «Allah insanı bir damla sudan yarattı. Böyle iken, birde bakarsın o açık bir hasım kesilmiştir» (26) buyurulmuştur.

İNSANIN CİMRİ OLUŞU :

Beşer mizâcının dikkat çeken bir noktası da sâhib olduğu zenginliklerin sırf kendi meziyetlerinden olduğu mülâhazasıyla, başkalarından onu esirgemeye meyilli olmalarıdır. El-İsrâ sûresinde bu husus şöyle tasvir edilir : «Deki : Sizler Rabbimizin rahmet hazinelerine sahib olsaydınız, o takdirde harcanır korkusuyla onu tutar (cimrilik eder) diniz. İnsan çok cimridir» (27). Bir başka âyette ise «Gerçekten insan Rabbine Kenûd olur (28) buyrulur. Burada geçen «Kenûd» anûd vezninde olup, kefûr gibi çok nankör anlamında olabileceği gibi, çok inkarcı ve çok cimri anlamlarıyla da tefsir edilmektedir. Buna göre âyet-i kerime : «İnsan Rabbına karşı çok nankör ve inkarcı, onun verdiği nimetler hususunda da çok cimridir» şeklinde anlaşılabilir.

(24) K. Kerim, el-İsrâ, 67. âyet.

(25) K. Kerim, El-Şurâ 48. âyet.

(26) K. Kerim El-Nahl 4. âyet.

(27) K. Kerim El-İsrâ 100. âyet.

(28) K. Kerim, el-Adiyât Sûresi, 6. âyet.

İNSANIN SABIRSIZ, SIZLANAN VE HAYIRDAN MEN EDİCİ OLUŞU :

İnsanın felâkette sabırsız aceleci ve şikâyetçi, sızlanan bir yaratılıştaki oluşu el-Meâric sûresinin 19. âyetinde geçen «Helû» kelimesiyle ifade edilerek, onu takip eden âyetlerle de bu âyet tefsir edilerek, şöyle buyrulur : «Gerçekten insan helû olarak yaratılmıştır. Kendisine bir kötülük dokunduğunda aşırı sabırsızlıkla durmadan sızlanır. Kendisine bir hayır dokunduğunda da kıskanır ve çok cimri davranır.»

İnsan haksızlık, hastalık, ağrı, sızı, fakirlik ve benzeri felakete uğradığında hem tahammülsüzlük, hemde durmadan sızlanan bir mizac gösterirken, zenginlik, sıhhat, makam ve rutbe gibi bir takım nimet ve hayırlara mâlik olunca da oldukça cimri ve kıskanç bir mizaç göstermektedir. Böylece insan dâima isyankar bir yaratılış arzeder. El-Alak sûresinde bu mana şöyle dile getirilir : «İnsan kendisini ihtiyaçsız görerek, gerçekten azar ve hakka karşı gelir» (29).

İnsanın sabırsız, sızlanan bir yaratılış arzedişi, birazda onun sıkıntı ve meşakkatli oluşundan ileri gelse gerek, Nitekim Cenab-ı Hak «Gerçekten biz insanları bir sıkıntı ve meşakkat içinde yarattık» (30) buyurur. Bu durumda insanın sıkıntı ve mihnet içinde gayesine ermek, onun hilkâtinin bir gereği gibidir. Bu âyetin tefsirinde Fahreddin Râzî; hayatta insanın elem ve ızdırabla kuşatıldığını, lezzet diye birşeyin bulunmadığını, bizim lezzet olarak gördüğümüz şeyler, aslında bir elemden kurtuluştan başka birşey olmadığı görüşünü ileri sürer (31). Meselâ : Yemek, açlık eleminden, giyinmek soğuk ve sıcakın vereceği elemden kurtuluş olduğu gibi.

İNSANIN ÜMİTSİZ SEVİNEN VE ÖVÜNEN BİR MİZAÇTA OLUŞU :

İnsanlar ümitsizliğe meyyal bir rûha sahiptir. Olgunlaşmayan ve sağlam bir irade terbiyesine sahip olmayanların karşılaştıkları sıkıntılar, kendilerini hemen ümitsizliğe, elde ettikleri nimetler ve

(29) K. Kerim Al-Âdiyât 6. ve 7. âyet.

(30) K. Kerim, el-Beled sûresi, 4. âyet.

(31) er-Râzî,

imkânlar da, onları sevinip, övünmeye sevkeder. Fussilet sûresinin 49. âyetinde : «İnsan iyilik ve hayır istemekten usanmaz. Şâyet kendisine kötülük dokunursa, ümitsizlikle ye'se düşer» buyrulur. Aynı sûresinin 51. âyetinde de «İnsana nimet verdiğimizde yüz çevirip, yana çekilir. Kendisine kötülük dokununca, enine boyuna duaya koyulur» buyrularak, insanların bu özelliği dile getirilir

El-İsrâ sûresinde ise bu mânâ şöyle dile getirilir : «İnsana nimet verdiğimizde, yüz çevirip. bir tarafa çekilir. Ona kötülük dokununca da pek umutsuz olur. De ki herşey kendi asıl yapısına uygun iş yapar. Rabbiniz kimin daha iyi yolda olduğunu daha iyi bilir» (32).

Hûd sûresinde insanların bu zaafı daha açık bir dille şöyle ifâde buyrulur : «Şâyet insana tarafımızdan bir rahmet tattırır, sonrada ondan, onu alırsak, gerçekten o çok umutsuz ve nankördür. Şâyet ona dokunan bir sıkıntıdan sonra bir nimet tattırsak, benden bütün kötülükler gitti, der ve gerçekten sevinir ve öğünür. Ancak her iki halde de sabredip, sâlih amel işleyenler müstesnâdır. Onlar için mağfiret ve büyük ecir vardır» (33).

İnsan yaratılışı icâbî nimet ve rahmetten haz duyar. Onu kaybetmekten ise elem ve acı duyar. Karşılaştığı her felâket onu umudsuzluğa sevkeder. Sebepleri dışarda arar. Nimete erince de meziyyeti kendinde arayarak; asıl nimet vereni çok zaman düşünmez de, elde ettiği hayırlara sevinir ve onunla övünerek, başkalarına karşı böbürlenir. Sanki kendisine bir daha hiç musîbet ve felâket gelmeyecekmiş gibi davranır.

İNSANIN ÇOK ZULUMKÂR VE PEK CAHİL OLUŞU :

Kur'ân-ı Kerim insanı çok zulûmkâr ve pek câhil diye vasıflandırır. Târih tetkik edildiğinde insanların akla, hayale gelmeyen nice işkence usulleri icâdettiklerini, rûhî kemalden mahrum olanların, hiçbir yırtıcı hayvanın yapamayacağı işkencelerle, rûhündeki bu habâseti izhar ettiğini görürüz. Bâzen en vahşi bir hayvan bile kendisine iyilik yapanı tanıyıp, ona karşı tavrını değiştirdiği halde, insanın her şeyini kendisine borçlu olduğu yaratıcısını bile düşünmemek ve bazen de onu tanımamak sûretiyle cehlini gösterir. İnsanın bu vasıfları el-Ahzâb sûresinin 72. âyetinde şöyle ifâ-

(32) K. Kerim, El-İsrâ 83. ve 84. âyet.

(33) K. Kerim Hûd 9-11. âyet.

desini bulur : «Evet biz o emâneti göklere, yere ve dağa arz ettik. Onlar onu yüklenmeye yanaşmadılar. Ondan kurtuldular. Onu insanlar yükledi. Gerçekten o (insan) çok zâlim ve çok câhildir.»

El-En'âm sûresinin 21. âyetinde de : «Allah'ın âyetlerini yalanlayıp, ona yalan iftirâ edenden daha zâlim kim vardır. Gerçekten o, zâlimlere felah vermez» buyrulur. Bu vasıflarıyla insanı, Kemalzâde Ekrem bey şu beyitleriyle ne güzel anlatır :

Biz ki insanlarız, insanları idrâr ideriz
Bizi şâdân ideni derde giriftâr ideriz.
Kimseyi sevmeyiz amma yine her insâna
Muttasıl meyl-ü mahabbet yüzü ızhâr ideriz (34).

İnsanlarda bulunan menfî vasıflarla ilgili zikredilen kelimele-
rin çoğunun mübâlağa vezinlerinden olan feûl kalıbından olması,
oldukça dikkat çekicidir. Zirâ bu kalıpta olan kelimeler arapçada
ifade ettiği manadaki şeyi çok fazla yapan anlamını taşır. Meselâ :
«âkîl» yiyen adam oluyorsa, «ekûl» çok yiyen adam, demek olur.
«Kâil» söylenen, «kâûl» ise, geveze (çok söyleyen) demektir. İnsan-
ları vâsfeden sıfatların «cezû», helû, cehûl-zalûm, menû, yeûs, ka-
nût, menû gibi mübâlağa sığaları ile kullanılması, son derece dik-
kat çekici ve düşündürücüdür.

Zikredilen menfî vasıfların hâkimiyetine giren kişi, dünyada
kendisi ve çevresi için ızdırap kaynağı, ebedî hayatta ise tam bir
hüsrân ve felâkettedir. Bu haliyle hayvandan daha aşağı bir varlık
durumuna gelir. Bu hal el-Fürkân sûresinin 44. âyetinde şöyle an-
latılır : «Yoksa onların çoğunu, duyarlar, akı ederler mi sanırsın ?
Onlar sâdece dilsiz hayvan gibi, hatta onlardan daha sapıktırlar.»
El-A'râf sûresinde ise «Yemin olsun ki, ins ve cinden bir çoğunu
cehennem için yarattık. Onların kalpleri vardır. Onunla (hakika-
tı) anlamazlar. Gözleri vardır. Onunla (hakkı) görmezler. Kulak-
ları vardır. Onunla hakkı işitmezler. Onlar dört ayaklı hayvanlar
gibidirler. Belki daha da sapıktırlar onlar gafillerdir» (35) buyrul-
maktadır.

Bu kadar değişik vasıflarla sıfatlanmaya müsteid halde olan
insanın, cemiyete faydalı, kötü ve menfî davranışlardan uzaklaş-

(34) H. Kazım Kadri, Türk Lügâtı C. 1, s. 311, İst. 1928.

(35) K. Kerim El-A'râf 179. âyet.

tırılarak, kâmil bir varlık hâline getirilmesi için üzerinde büyük bir hassâsiyetle durulması gerekir. Sağlam bir kültür, üstün irâde terbiyesi, müstesnâ bir idrak ve anlayış içinde yetiştirilmesi insanlığın ve milletlerin kendi öz varlığı, maddî ve manevî huzûr ve saadeti için kaçınılmaz bir zarûret arz etmektedir.

Bu kadar değişik vasıflar göstermeye kabiliyetli bir varlığın kendi hâline terkedilmesi veya yanlış metodlarla yetiştirilmesi, milletleri ve onu teşkil eden insanlığın, kendisini, telâfisi imkân-sız felâket ve musibetlere sürüklediğini, günümüz toplumları içerisinde çok acı örneklerle fazlasıyla müşâhede etmekteyiz. Bu durum, idâreci, terbiye ve eğitimcilerle, gerçek vatan sever, şuurlu insanları derin derin düşündürmeli ve ona lâyük bir çalışmaya cesaretle girmelidir.

Oldukça farklı mizaçlar arzeden bir varlığı gerçek yönleriyle tanımanın güçlüğü de ortadadır. Rahmetli hocam Celâlettin Öktem'in «Dünyada en zor san'at nedir? derlerse, adam tanıma sanatıdır, derim» sözü, bu gerçeği ne kadar güzel izâh eder. Yıllarca yakınlık ve dostluk tesis ettiğimiz ve çok iyi tanıdığımız sandığımız kişileri bile, bazen ne kadar az tanıyabildiğimizi, çok iyi sınımların, menfî vasıflardan biriyle karşımıza çıkıverdiğini acı ve ızdırapla görürüz. İnsanın yaratılışında gizli olan vasıflarının hâkim ve gâlip özellikleri ile tanınması, asıl şahsiyetini ve onun gerçek insanlığını ifade etmesi bakımından, üniversite hocalarımdan birinin «Bir yere varınca, neden insanın mahiyetini değilde, hüviyetini sorarlar» sözünü hiç unutamam. Düşünüyorumda, insanların mahiyetleri sorulsa idi, ona gerçek manada cevap için, her şahıs hakkında bir ömür harcamak gerekirdi. Kâmil insan, tabiatında mevcut melekî vasıflarını nefesine hâkim kılar. En iyi tanıdığı insanlarda bile menfî vasıfların bulunabileceğini dâima hesaba katar. Şâyet böyle bir halle karşılaşır, hayal kırıklığına uğramadan inandığı yolda çalışmasına devam eder.